

Vlada Crne Gore

EU Montenegro Inclusive Education Services Project
(EU - MIESP)

UPUTSTVO ZA PRILAGOĐAVANJE EKSTERNIHI I EKSTERNO-INTERNIH ISPITA DJECI S POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA

*"Ova publikacija je izrađena uz pomoć Evropske unije.
Njen sadržaj je isključiva odgovornost autora
i ne predstavlja nužno službeni stav Evropske unije."*

An European Union funded project managed by the EU Delegation to Montenegro and implemented by S.I.C.I. Dominus Consortium

Razvijeno u okviru
EUROPEAN UNION – MONTENEGRO INCLUSIVE EDUCATION SERVICES (MIES)
Project Contract No: 2011 / 274 - 926

Eksperti:
Sanja Horvatić
Reema El Hajj
Dr Sibylle Hielscher

Urednik
Prof. dr Željko Jaćimović
ISPITNI CENTAR

Lektor:
Dragana Nenadović

Dizajn i tehnička priprema:
Svetlana Miličković

Štampanje uputstva podržao

KULTUR
kontakt
AUSTRIA

1. UVOD

Dosadašnje iskustvo u realizaciji eksterne provjere nameće potrebu da se veoma ozbiljno pristupi kako pripremi tako i realizaciji ispita za djecu s posebnim obrazovnim potrebama. Da je ovo veoma zahtjevan proces govori široki spektar različitih obrazovnih potreba i načina prilagođavanja testiranja i ispita. Svaki je ispit, a posebno ispit koji odlučuje o nastavku obrazovanja ili profesionalnoj karijeri, stresan za učenike, za njihove roditelje, ali i za sve nastavnike koji su ih pripremali tokom obrazovanja, kao i sve organizatore eksterne evaluacije. Stoga je veoma važna kvalitetna saradnja svih nadležnih institucija s neposrednim izvršiocima u školama.

Eksterno testiranje obrazovnih postignuća učenika u školi treba da bude tako dizajnirano da učenicima s posebnim obrazovnim potrebama omogući ravnopravan pristup ispitu.

Ovim uputstvom želimo da svim akterima koji su uključeni u proces pružimo relevantne informacije kako bismo djeci s posebnim obrazovnim potrebama obezbijedili napredovanje u svim segmentima njihovog razvoja, što će im omogućiti i polaganje eksternih ispita koji su uslov za nastavak daljeg školovanja ili uključivanja u tržište rada. Eksternom evaluacijom, koja se sprovodi prema strogo definisanim procedurama i standardizovanim testovima, mjeri se da li su i koliko učenici/učenice dostigli standarde definisane obrazovnim programima. Na kraju svakog ciklusa osnovne škole i na kraju četvorogodišnjeg srednjeg obrazovanja učenici polažu eksterne ispite od kojih su značajni za nastavak školovanja ispit na kraju osnovne škole i maturalni i stručni ispit.

Za svakog učenika i za svaki ispit neophodno je prilagoditi uslove i pomagala, uz konsultacije sa školom o izboru odgovarajućih uslova i opreme. Učenik treba da koristi opremu na koju je navikao tokom dosadašnjeg obrazovanja.

Budući da postoji obilje dostupnog materijala, ovim sažetim priručnikom nije moguće obuhvatiti sve ideje koje se tiču potreba učenika te prikazujemo ključne potrebe i metode prilagođavanja.

2. EKSTERNI I EKSTERNO - INTERNI ISPITI U OSNOVNOJ ŠKOLI

Eksterni ispit je standardizovana eksterna provjera školskih postignuća kojom se želi vidjeti u kojoj su mjeri učenici dostigli nacionalne standarde znanja, propisane ciljeve obrazovnih programa.

U osnovnoj školi predviđena je provjera znanja sa eksterno pripremljenim zadacima na kraju svakog od tri predviđena obrazovna perioda:

- Završetkom trećeg razreda provjerava se znanje učenika iz crnogorskog-srpskog, bosanskog, hrvatskog jezika i književnosti i matematike. Zadatke priprema Ispitni centar u skladu sa standardima znanja, a sprovođenje postupka je interno. Rezultati ne utiču na ocjenu učenika i koristiće se kao povratna informacija školi, učenicima i roditeljima učenika.

- Završetkom šestog razreda provjerava se znanje učenika iz crnogorskog-srpskog, bosanskog, hrvatskog jezika i književnosti, matematike i prvog stranog jezika na isti način kao na kraju prvog ciklusa. Dakle, nakon prvog i drugog ciklusa testiranje je eksterno-interno.

- Završetkom devetog razreda eksternom provjerom ocjenjuje se znanje učenika iz crnogorskog-srpskog, bosanskog, hrvatskog jezika i književnosti, matematike i izbornog predmeta. Mjere se standardi znanja koje bi trebalo da je učenik postigao do završetka osnovne škole.

Rezultati eksterne provjere koristiće se kao jedan od kriterijuma za upis učenika u srednju školu.

Namjena eksternog ispita je:

- da eksterno testiranje postane dio sistema kontrole radi podizanja kvaliteta obrazovanja,
- da uspostavi standarde za vrednovanje postignuća učenika, škole i sistema,
- da obezbijedi jedinstvene, pravedne, pouzdane i od javnosti prihvaćene postupke i procedura za vrednovanja postignuća,
- da obezbijedi permanentno praćenje i upoređivanje kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada,
- da obezbijedi pravedniju i transparentniju selekciju za upis učenika na više nivoe obrazovanja,
- da obezbijedi bolje povezivanje osnovnog i srednjeg obrazovanja,
- da znanje, vještine i kompetencije stečene u našim školama budu prepoznatljive i uporedive sa znanjima, vještinama i kompetencijama stečenim u drugim zemljama.

Rezultati na ovim ispitima zasnovani su na ishodima znanja koji su po obimu i sadržaju unaprijed određeni i objavljeni u ispitnim katalozima.

Eksternost pri polaganju ispita znači da za sve učenike važe jedinstvena ispitna pravila.

3. PRAVO NA PRILAGOĐAVANJE ZA POLAGANJE EKSTERNIH I EKSTERNO - INTERNIH ISPITA

»Djeca s posebnim obrazovnim potrebama su: **djeca sa smetnjama u razvoju** - djeca s tjelesnom, mentalnom i senzornom smetnjom i djeca s kombinovanim smetnjama; djeca s teškoćama u razvoju - djeca s poremećajima u ponašanju; teškim hroničnim oboljenjima; dugotrajno bolesna djeca i druga djeca koja imaju poteškoće u učenju i druge teškoće uzrokovane emocionalnim, socijalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama (član 4, Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama, 'Sl. list CG' br. 45/10).«

Uputstva za sprovođenje eksternog i eksterno-internog ispita za učenike s posebnim obrazovnim potrebama odnose se na postupke identifikacije i prijave učenika i na prilagođavanje uslova.¹Prilagođavanje je usklađeno s posebnim obrazovnim potrebama učenika tako da osigurava ravnopravan položaj u odnosu na ostale učenike koji polažu ispit. Naime, član 11, Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama (»Sl. list CG« br. 45/10) - djeci s posebnim obrazovnim potrebama obezbjeđuje se mogućnost da dobiju jednak obrazovni standard u skladu s njihovim individualnim mogućnostima.

Prilagođeni uslovi i pomagala treba da se omoguće učenicima koji tokom školovanja ili dužeg razdoblja imaju posebne obrazovne potrebe i onima kod kojih je do promjena u zdravstvenom stanju, koje uslovljava prilagođavanje prilikom polaganja ispita, došlo u skorije vrijeme.

Za svakog pojedinog učenika prilagođavanje odobrava Odbor za provjeru znanja u školi na osnovu rješenja o usmjeravanju i individualnog razvojnog programa. U skladu s potrebama učenika prilagođavaju se samo oni ispiti ili djelovi ispita na kojima učenik s posebnim obrazovnim potrebama bez prilagođavanja uslova i/ili postupka ne bi mogao pokazati stečeno znanje.

Ovaj materijal odnosi se na učenike s posebnim obrazovnim potrebama koji su usvojili za njih predviđene programske sadržaje, ali kojima su potrebna pomagala i prilagođeni uslovi kako bi mogli pokazati svoja znanja.

To su učenici koji imaju:

- tjelesne smetnje,
- smetnje vida,
- smetnje sluha,
- govorno-jezičke smetnje,
- poremećaje iz autističnog spektra,

¹Član 14 Pravilnika o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece s posebnim obrazovnim potrebama:

»Predškolska ustanova, ustanova osnovnog, opšteg srednjeg i stručnog obrazovanja i vaspitanja i resursni centar (u daljem tekstu: ustanova), u skladu sa mogućnostima, rješenjem o usmjeravanju i individualnim programom, obezbjeđuje uslove prema posebnoj obrazovnoj potrebi djeteta tako što prilagođava prostor, opremu i nastavna sredstva».

- deficit pažnje i/ili hiperaktivni poremećaj (ADD/ADHD),
- teškoće u području mentalnog zdravlja,
- mentalne smetnje
- zdravstvene teškoće.

4. PRILAGOĐAVANJE USLOVA I POMAGALA

Prilagođavanje uslova i pomagala zavisi od vrste ispita, smetnje i teškoće u razvoju i aktuelnog opšteg zdravstvenog statusa učenika.

Prilagođavanje ne smije učeniku dati prednost u odnosu na ostale učenike.

Prilagođavanje uslova uključuje:

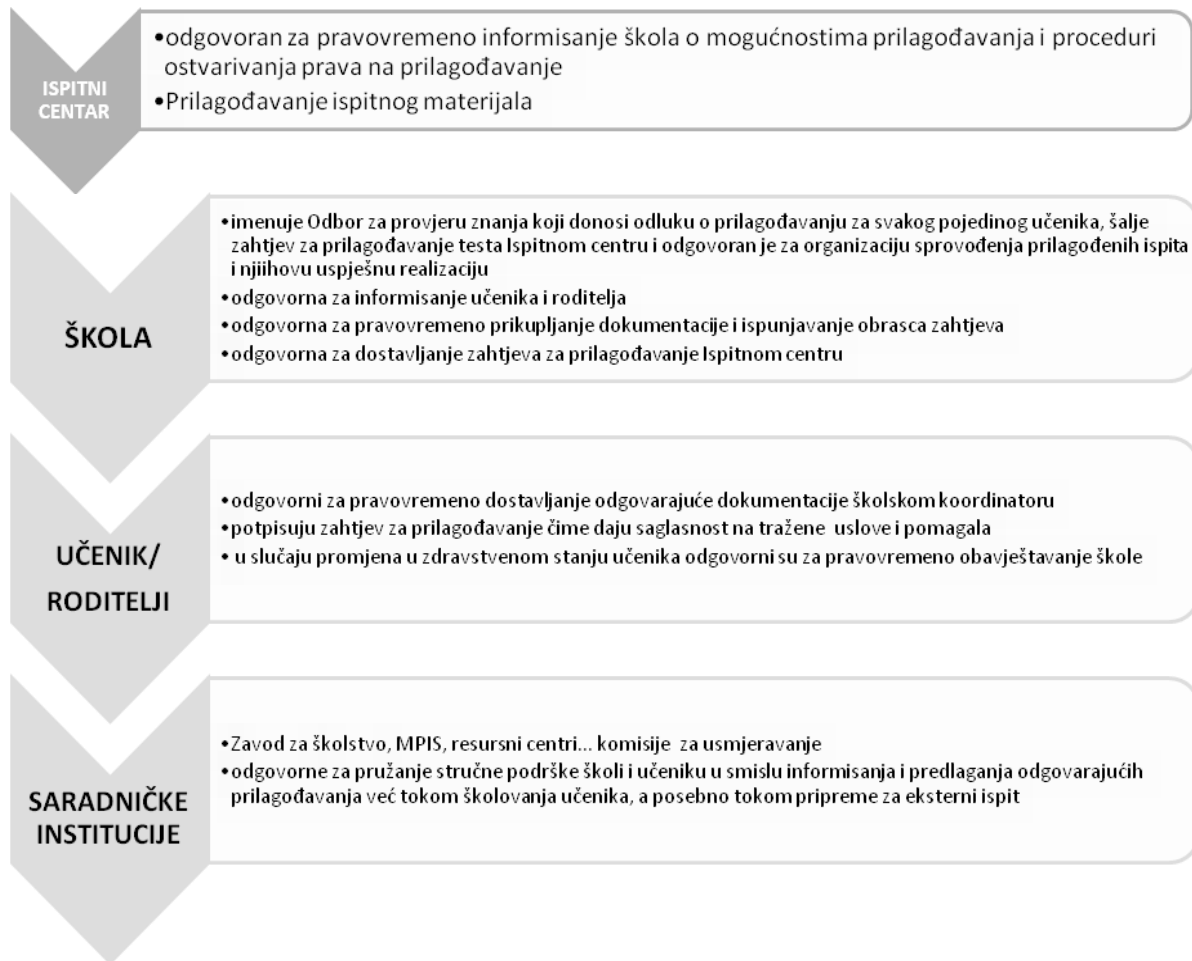
- pristupačnost prostora,
- sprovođenje ispita u posebnom prostoru,
- posebna pomagala,
- posebnu/prilagođenu opremu,
- prilagođeni ispitni materijal,
- izuzeće od zadataka, dijela ispita koji učenik zbog vrste smetnje i stepena teškoće u razvoju ne može polagati ili zamjena drugim ispitom,
- pomoć ličnog pomagača,
- produženo vrijeme za polaganje ispita,
- dodano vrijeme,
- sprovođenje ispita izvan škole (u kući učenika, u nekoj drugoj ustanovi itd.).

5. PRIJAVLJIVANJE

Na osnovu načina rada u nastavi i na osnovu uslova koji su učeniku osiguravani tokom internog (školskog) praćenja i ocjenjivanja znanja, škola u saradnji s učenicom i roditeljima vrši prilagođavanje.

U sljedećem grafiku prikazane su ključne aktivnosti pojedinih učesnika u procesu eksterne provjere.

5.1. Zahtjev za prilagođavanje ispitnog materijala na eksternim i eksterno - internim ispitima

Obrazac zahtjeva za dodatne uslove i pomagala na eksternom ispitu sadrži sljedeće obavezne elemente:

1. **Opšte podatke o školi i učeniku**
 1. **Naziv škole koja podnosi zahtjev**
 2. **Mjesto**
 3. **Radna šifra/ime učenika**

2. **Predmete koji se polažu na eksternom ispitu:**
 1. **Crnogorski - srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost**
 2. **Matematika**
 3. **Predmet po izboru _____**

3. **Razlog traženja prilagođavanja**

Potrebno je precizno navesti teškoće ili stanja kod učenika i njihov uticaj na procjenu učenikovog znanja.

Potrebno je što detaljnije opisati specifičnosti učenikovog ponašanja u ispitnoj situaciji.

U slučajevima izrazito nečitkog rukopisa, zbog kojeg se traži prilagođavanje, potrebno je dostaviti kopiju nekog učenikovog pisanog rada (najmanje pola stranice teksta).

Dokumentacija koju je potrebno priložiti:

- rješenje o usmjeravanju u program vaspitanja i obrazovanja,
- mišljenje stručnoga tima škole o dosadašnjem toku obrazovanja i vaspitanja,
- IROP za ciklus koji učenik završava

Funkcionalna procjena psihologa

Funkcionalna procjena stručnjaka za edukaciju i rehabilitaciju

4. Prilagođavanja koje je učenik imao tokom školovanja

Potrebno je imati u vidu sve oblike pomoći i prilagođavanja koje je učenik koristio u razredu i tokom ispitivanja u školi, kao i vremensko razdoblje u odnosu na:

- 1.** opremu – koju vrstu opreme i kada/u kojim situacijama je učenik koristio tokom školovanja (računarska oprema, slušno pomagalo, različita pomagala za osobe s oštećenjem vida, različita pomagala za osobe s motoričkim teškoćama, vrsta i veličina papira, specifična medicinska pomagala),
- 2.** načine prilagođavanja – produženo vrijeme za pisanje, uvećani font, uvećani format A3, Brajevo pismo, mogućnost pisanja isključivo štampanim slovima, korišćenje pomagača koji piše po diktatu učenika, korišćenje pomagača za čitanje teksta i manipulisanje materijalima, tumač znakovnog jezika, prilagođavanje postupaka u radu s učenicima s emocionalnim teškoćama i teškoćama u ponašanju, sadržaji ispita prilagođeni individualnim programima...

5. Predlog prilagođavanja uslova i dodatna pomagala:

Potrebno je opisati posebno za svaki ispit ili dio ispita preporuke potrebnih prilagođavanja. Treba biti što precizniji. Ukoliko vam je potrebna pomoć i savjet koja bi prilagođavanja bila najbolja, možete ga dobiti od stručnjaka koji su pružali stručnu pomoć učeniku (iz škole i/ili od savjetnika iz Zavoda za školstvo, Zavoda za stručno obrazovanje, resursnih centara...).

6. Izjave

Svojim potpisom učenik (ako učenik nije punoljetan, onda roditelj ili staratelj) potvrđuje da je saglasan s dodatnim uslovima i pomagalima koja se traže u obrascu zahtjeva, a direktor škole potpisom potvrđuje tačnost podataka u zahtjevu.

6. UČENICI S TJELESNIM SMETNJAMA

OPIS POPULACIJE

»Djeca sa tjelesnim smetnjama su djeca čije se sposobnosti odnose na izvođenje pokreta, pomjeranje i korišćenje djelova tijela, pokretanje čitavog tijela do potpune tjelesne neaktivnosti«².

Učenici s tjelesnim smetnjama, uz dodatna pomagala i odgovarajuće uslove mogu dostići standarde znanja definisane nastavnim programima.

Eksterna provjera znanja na kraju osnovne škole organizuje se i za učenike sa tjelesnim smetnjama.

Intelektualno funkcionisanje učenika s tjelesnim smetnjama u većini slučajeva je isto kao i u populaciji tipičnih učenika. Tokom obrazovanja oni prate redovnu nastavu i sadržajno redovan program uz prilagođavanje metoda i tehnika rada. Stoga, ukoliko ovoj smetnji nisu pridružene neke druge smetnje ili teškoće, polažu sve ispite na eksternoj provjeri znanja na kraju osnovne škole. (Primjer: kod cerebralne paralize mogu biti pridružene npr. specifične teškoće računanja, vidne percepcije, vremenske orijentacije, ali i ne moraju. To nije intelektualna smetnja, IQ je očuvan ali ipak ne mogu npr. polagati matematiku.)

Tjelesna smetnja podrazumijeva vrlo širok dijapazon stanja, djelimičnih ili potpunih ograničenja ili oštećenja funkcija tijela, njegovih pojedinih djelova ili sistema. Termin tjelesna invalidnost obuhvata, označava i podrazumijeva sva stanja poremećene tjelesne funkcije od sasvim neznatnih do teških ozbiljnih stanja nesamostalnosti. To su stanja koja bitno remete tjelesni integritet, ugrožavaju motorno funkcionisanje ili smanjuju fizičku aktivnost.

S obzirom na smetnje razlikuju se:

- učenici s lakšim tjelesnim smetnjama koji su samostalni kod svih radnji, osim onih koje zahtijevaju dobru spretnost ruku, kada im je potrebna manja pomoć drugih lica, jednostavnija prilagođavanja i pomoćna sredstva.

² Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece s posebnim obrazovnim potrebama

- učenici sa umjerenim tjelesnim smetnjama koji se samostalno kreću po prostorijama ili na kraće razdaljine, djelimično izvode fizičke aktivnosti, pa i ako se izvode uz pomoć drugog lica, nadgledanje ili tehnička pomagala.

- učenici s težim tjelesnim smetnjama koji za kretanje koriste pomagala (ortoze, štake, kolica na ručni pogon, hodalice i sl.) i imaju značajno umanjenu finu motoriku pa im za izvođenje vaspitno-obrazovnog rada može biti potrebna pomoć drugog lica.

- učenici s teškim tjelesnim smetnjama koji imaju male funkcionalne pokrete tijela, pa im je za kretanje potrebno korištenje elektromotornih kolica, za sjedenje prilagođena pomoćna sredstva, a kod izvođenja vaspitno-obrazovnog rada pomoć drugog lica.

Učenici s tjelesnim smetnjama se vrlo brzo zamaraju, potrebno im je mnogo snage i energije za usmjeravanje pojedinih pokreta tijela. Za njih je i sjedenje veoma zamorno, kao i duže trajanje pojedinih aktivnosti. Zbog nemogućnosti izvođenja pojedinih pokreta, potrebna im je pomoć drugih osoba. Tu su različiti poremećaji pokreta i položaja tijela, funkcije pojedinih djelova tijela minimalne su ili onemogućene.

Govor može biti razvijen na različitim nivoima.

Takođe se javljaju ismetnje vida. Uglavnom su smetnje u vizuelnoj percepciji, suženju vidnog polja, oštine vida i preostalog vida.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Opšti uslovi:

Učenika treba upoznati s načinom polaganja i sadržajem ispita. Objasniti mu da će sve biti prilagođeno: prostor, pomagala potrebna za rad i prisustvo ličnog pomagača.

Potrebno je da se obezbijedi izdvojen prostor uz dobro osvjetljenje i bez senzualnih podražaja (vizuelnih i slušnih) koji bi učeniku remetili pažnju.

Prilagođavanja za polaganje ispita za učenike s tjelesnim smetnjama zavise od vrste i stepena smetnje. Ako učenik piše sva slova iste veličine, omogućiti mu da koristi za upotrebu velikog slova na početku rečenice ili u tekstu hemijsku olovku druge boje, a takođe da piše slovima koja mu odgovaraju.

Prilagođavanja učenicima s tjelesnim smetnjama odnose se na:

- prostor bez barijera (raspored namještaja u učionici treba da bude takav da omogućava nesmetano kretanje kolica),
- poseban prostor, ako učenik ima ličnog pomagača,
- radni sto s pokretnom pločom i mobilnim sjedištem koje se lako podešava prema visini učenika

Pribor i sredstva za rad:

Šta će od navednog pribora i sredstava za rad biti dostupno učeniku zavisi od vrste i intenziteta smetnje.

- uvećani format papira
- uvećan font, pojačane linije, krupnije iscrtani kvadrati (ako je potrebno zbog vida ili otežane fine motorike ruku)
- prilagođavanje pribora za pisanje specifičnim mogućnostima učenika (trouglaste ili okrugle deblje grafitne olovke ili „grip“ držač za olovke)
- kompjuter, laptop
- kalkulator
- diktafon i drugo

Učenik treba da na ispit donese sva pomagala i sredstva koja koristi i koja su mu potrebna za rad (pomagala za pridržavanje olovke, razni držači i pomagala u zavisnosti kojim djelovima piše (ustima, glavom, nogom), kompjuter sa robusnom tastaturom i džojstik, kao i držače i fiksatore za ruke, glavu i držanje tijela.

Lični pomagač

Lični pomagač bi trebalo da bude osoba iz obrazovnog sistema koja ima iskustva u radu s djecom s tjelesnim smetnjama. Lični pomagač bi trebalo da bude upoznat sa karakteristikama smetnji, načinom pomoći i upotrebom sredstava koja učenik koristi. Sva uputstva treba da dobije od stručnih lica. Preporuka je, ako je potrebno, da učenik radi na konceptu a da lični pomagač prepíše rad i da se koncept priloži uz rukopis. Pomagač bi trebalo da zapiše tačno onako kako to traži učenik, dakle prepisujući koncept ako on postoji, ali i da uvaži ako učenik želi nešto da izmijeni i to mu kaže, no mora da upiše tačno ono što govori učenik.

Tokom ispita lični pomagač pomaže učeniku pri:

- čitanju zadataka,
- namještanju papira,
- pridržavanju papira pri pisanju,
- okretanju stranica,
- dodavanju pribora za rad,
- namještanju posebnih pomagala,
- kod korišćenja CD-a, kompjutera, laptopa, diktafona.

Napomena: U slučaju potrebe, može se angažovati medicinska sestra ili osoba iz porodice koja će učeniku pomoći pri obavljanju aktivnosti svakodnevnog života (odlazak u toalet i lična higijena).

Vrijeme trajanja ispita

Vrijeme trajanja ispita treba produžiti do 100%.

Osnovni razlog je oštećena motorika zbog koje učenik ako piše sam, piše sporije od tipične djece, a ako piše uz pomagača, tada je sporiji zbog diktiranja, koncepta i sl. Ponekad se pored osnovnih motoričkih smetnji mogu javiti i pridružene smetnje. U takvim slučajevima se koristi kombinacija predviđenih prilagođavanja za tjelesne smetnje i npr. smetnje diskalkulije, akalkulije (oslobađa se dijela ispita ili cijelog ispita) ili disleksije (npr. pomagač ne samo da piše umjesto učenika već mu i čita).

Treba dati i produženo vrijeme koje se ne bi uračunalo u vrijeme za rad. Učenik treba da se odmori, promijeni položaj, namjesti pomagalo, primijeni vježbe relaksacije i ode do toaleta.

Ocjenjivanje

Neophodano je da u ocjenjivanju, pored predmetnog nastavnika, učestvuje defektolog-somatoped i po potrebi logoped.

7. UČENICI SA SMETNJAMA VIDA

OPIS POPULACIJE

Učenici sa smetnjama vida mogu savladavati redovan obrazovni program uz obezbjeđivanje uslova, pomagala i stručne pomoći i ravnopravno polagati ispit.

Kao izvor saznanja čulo vida ima dominantno mjesto u procesu sticanja znanja i s tim u vezi je važno razmotriti položaj djece sa smetnjama vida, posebno imajući u vidu izražene različitosti uslovljene takozvanim oftalmološkim varijablama. Na osnovu definisanja i klasifikacije teškoće, kod osoba sa smetnjama u razvoju vida uviđamo elemente različitosti koje se odnose na oštrinu vida, što mora biti u bliskoj vezi s dijagnozom, širinom vidnog polja, stanjem stereo vida.....

Smetnje vida ispoljavaju se kao umanjena ili potpuno odsutna čulna osjetljivost na svjetlosne nadražaje koja značajno ometa vizuelnu komunikaciju.

Djeca sa smetnjama vida su djeca s djelimičnim ili potpuno umanjenim sposobnostima vidnog sistema da prime nadražaje i razlikuju se:

- djeca sa slabovidnošću koja imaju smetnje u vizuelnoj percepciji, suženju vidnog polja, oštrine preostalog vida,
- djeca bez ostatka vida koja imaju minimalni ostatak vida ili su bez ostatka vida u zavisnosti od stepena oštrine vida, prisustva percepcije svjetlosti, kvaliteta vidnog polja i upotrebe ostalih čula.

→

Uslovi i pomagala neophodna u radu djeci sa smetnjama vida obiluju različitošću u zavisnosti od oftalmoloških varijabli, u prvom redu. Položaj i uloga djece sa slabovidnošću veoma se razlikuje po stepenu slabovidnosti koji se odnosi na oštrinu vida i širinu vidnog polja iz čega slijedi da podrška u vidu uslova i pomagala treba da bude usmjerena individualno.

Ova djeca se rješenjem komisije usmjeravaju u obrazovni program s dodatnim uslovima i pomagalima.

Samo pojedine sadržaje, koji se usvajaju isključivo čulom vida, treba prilagoditi ili izostaviti.

Učenici sa slabovidnošću čitaju brzinom koja je vrlo individualna, što zavisi od njihovog vidnog statusa i ostalih sposobnosti.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Tehnička prilagođavanja

Neophodno je da učenik na ispitu koristi ona pomagala koja je prethodno koristio u toku školovanja, npr.:

- radni sto s pokretnom pločom i mobilnim sjedištem koje se lako spušta i podiže prilagođavajući se visini učenika,
- računar s pomagalom za slijepce (Brajev redak ili govorna podrška),
- kalkulator,
- diktafon,
- pribor i sredstva za grafičke radove,
- Brajeva mašina,
- Brajev papir,
- pribor za geometriju,
- folije za pozitivno crtanje,
- elektronska sveska i dr.

Djeca sa slabovidnošću treba obezbijediti:

- **klasične i elektronske lupe** pri čemu treba omogućiti kvalitetno povećanje teksta, slike u skladu s individualnim potrebama učenika – da ne blokira ruke učenika i da u što manjoj mjeri sužava vidno polje,
- **adekvatno mjesto sjedjenja** – s obzirom na izvor i jačinu svjetlosti – najbolje je da se svjetlo rasprostire poluindirektno da bi se spriječila refleksija od okolnih predmeta,
- **individualno osvjetljenje** u skladu s oštećenjem vida kao uzrokom slabovidnosti,
- meku olovku koja ostavlja deblji trag, kvalitetan crni flomaster,
- tiposkop – za orijentaciju na tekstu i drugo,
- markeri.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Ispitne zadatke, odnosno pitanja koja se temelje isključivo na upotrebi čula vida treba prilagoditi, a ako to nije moguće, izuzeti.

Učenici bez ostatka vida

- pisani materijal na Brajevom pismu ili u elektronskoj formi,
- reljefno urađene sheme, geografske karte, skice,
- posebni listovi za odgovaranje na pitanja.

Slabovidni učenici

- pisani materijal s individualno određenim fontom, oblikom i veličinom,
- odgovarajući mat papir s urađenim kontrastnim linijama s potrebnim proredom,
- odgovarajući mat papir s urađenim kvadratićima koji su kontrastom označeni,
- prilagođene (npr. s debljim crtama, s manje detalja i slično) ili reljefno urađene sheme, geografske karte, skice.

Lični pomagač

Lični pomagač dodijeljen učeniku sa smetnjama vida ima ulogu da pomaže:

- pri orijentaciji u mikro i makro prostoru,
- pri čitanju zadataka, skiciranju, crtanju i zapisivanju odgovora,
- pri izradi praktičnog rada prema uputstvu učenika (djelimična ili potpuna pomoć),
- pri dodavanju pribora ili namještanju prilagođene posebne opreme.

Vrijeme trajanja ispita

Vrijeme trajanja ispita treba produžiti do 100%.

Ocjenjivanje testa

Uz ocjenjivača koji je predmetni nastavnik, po potrebi, u ocjenjivanju može da učestvuje i osoba koja će tekst napisan Brajevim pismom prevesti na štampani tekst.

8. UČENICI SA SLUŠNIM SMETNJAMA

OPIS POPULACIJE

Sluh je prva i posljednja karika u procesu verbalne komunikacije. Ono što dijete koje čuje usvaja spontano slušanjem već u prvoj godini života, kod djeteta koje ima smetnje sluha gradi se kroz naporan rad djeteta, surdologa i uz ogromno angažovanje roditelja i članova porodice. Aktivni govor djeteta koje ima tri godine i čuje karakteriše veliki porast rječnika: usvojilo je 800-900 riječi, a zavisno od intelektualnih sposobnosti i podsticajne sredine i do 1.500 riječi. Dijete sa smetnjama sluha moglo bi da (djelimično) izgovara 15-20 riječi, a da razumije mnogo više uz bolje slušne ostatke i podsticajnu sredinu.

Smetnje sluha klasifikujemo u odnosu na kvalitet, kvantitet i vrijeme nastanka oštećenja kao i u odnosu na izgubljeno vrijeme za rehabilitaciju.

Smetnje sluha koje su urođene ili nastale u prelingvalnom periodu imaju višestruke posljedice na cjelokupni razvoj djeteta. Dijete teško uči govor, a javljaju se problemi u usvajanju govornog i

pisanog jezika, siromaštvo predstava i pojmova rječnika, agramatičnost, otežano razumijevanje pisanog teksta itd. Razvijenost govora i jezika utiče na zaostajanje na području mišljenja, kognitivnog razvoja, emocionalnog i socijalnog razvoja, motorike itd., a posljedica svega toga je otežano savladavanje nastavnih sadržaja i postizanje obrazovnih ciljeva. Teškoće u verbalnoj komunikaciji vode ka ograničenjima u socijalnoj interakciji, dok nesposobnost za komunikaciju postaje velika prepreka u strukturiranju njihovog društvenog života.

Kod učenika sa slušnim smetnjama rana dijagnostika, rani početci kontinuirana rehabilitacija, rana upotreba slušnog aparata/kohlearnog implanta, maksimalno angažovani roditelji u pružanju podrške, gestovna komunikacija djece, roditelja i bliže okoline u ranom uzrastu pružaju dobru osnovu za obrazovanje u redovnoj školi i savladavanje redovnih obrazovnih programa.

U radu koristiti redovne nastavne metode uz insistiranje na **principu očiglednosti** pa time **ilustrativno – demonstrativni metod i metod dramatizacije** dobijaju veći značaj (što može koristiti i ostalim učenicima). Cilj ovih metoda je da dijete shvati nastavne sadržaje a ne da ih mehanički nauči i reprodukuje.

- **metod totalne komunikacije** podrazumijeva korišćenje svih dostupnih puteva kako bi se djetetu obezbijedilo razumijevanje i pojmovni razvoj. U nastavi koristiti: oralni govor, pisanje, čitanje, ilustraciju, demonstraciju, dramatizaciju, gestovni govor, ščitavanje govora sa usta i lica govornika, daktilologiju.

Znakovni jezik – gestovni govor prirodan je način komunikacije gluvih osoba, pri čemu se pojmovi/riječi prikazuju uslovno dogovorenim znacima koji se prave pokretima ruku uz adekvatnu mimiku. Znakovni jezik je efikasan put za usvajanje novih pojmova koji se naknadno verbalno imenuju i gestovi se zamjenjuju verbalnim i pisanim izrazom.

Ščitavanje govora sa usta i lica koriste i gluve i nagluve osobe. Nagluve osobe ščitavanjem nadopunjavaju zvučnu informaciju primljenu putem slušnog aparata. Ščitavanje govora sa usta i lica je vizuelna percepcija oralnog govora po vidljivim pokretima govornih organa lica koje govori i ono je više pogađanje govornog sadržaja. Uspješnost ščitavanja zavisi od poznavanja jezika i teme razgovora i intelektualnih sposobnosti ščitača, govornikovih sposobnosti u oblikovanju riječi, usporavanju govora. Lice ne smije biti u sjenci, već nasuprot izvoru svjetla, po mogućnosti naglašene (našminkane) usne, muškarci bez brkova-brade, govornik miruje, ne šeta se.

Samo 30% glasova našeg jezika je dobro vidljivo na usnama i licu pa ščitavanje zahtijeva izuzetnu koncentraciju, a kod više sagovornika dok ščitač usmjeri pažnju na novog govornika gubi dio ionako oskudne poruke.

Nepoznate riječi i nove pojmove u obradi novih sadržaja teško je tačno percipirati ščitavanjem. Nakon određenog vremena ščitavanja dolazi do zamora pa se primljene poruke sve teže obrađuju.

Daktilologija – prstna azbuka oblik je pisane riječi pokretima prstiju jedne ruke u vazduhu.

Prilikom organizovanja nastave za slušno oštećenog učenika u redovnoj školi neophodno je znati da:

- odgovarajuća akustika učionice veoma je važan činilac u edukaciji djece oštećenog sluha i kohlearno implantiranih učenika,
- u prosječnoj učionici vlada buka od 45 do 55db a da govor nastavnika mora biti barem 15-20db iznad nivoa buke,
- za svaki metar udaljenosti slušaoca od govornika nivo glasnoće pada za 6 db,

- u većini učionica odnos govora i buke (Speech to Noise Ratio S/N) kreće se u rasponu od 0 do 4 db a odrasloj osobi očuvanog sluha za razumijevanje govora je dovoljno 6 db S/N, dok je djetetu sa oštećenjem sluha potrebno 20db S/N,
- produženo vrijeme reverberacije (odjeka) u prostoriji može znatno smanjiti razumljivost govora. Odrasla osoba očuvanog sluha razumije govor u reverberaciji do 1 sec., dijete očuvanog sluha može razumjeti govor uz reverberaciju do 0,7 sec, a dijete oštećenog sluha može razumijevati govor u reverberaciji do 0,4 sec.

Kako bi učenici sa oštećenim sluhom uspješno pratili nastavu, nastavnik bi trebalo:

- da učenika smjesti da sjedi u prvoj klupi na 1 – 1,5m udaljenosti i da učenik može gledati nastavnika licem u lice, ne iz profila, ali i lica drugova i drugarica,
- da ne okreće leđa izvoru svjetlosti dok govori, da mu lice nikako ne bude u sjenci,
- da kontroliše da li ga učenik prati, a ne samo sluša,
- da ne očekuje stalnu pažnju kako se djetetov organizam ne bi iscrpio,
- da koristi što više očiglednosti, primjere iz života i audio-vizuelna nastavna sredstva,
- da objasni svaku nepoznatu riječ, jer je učenikov rječnik smanjen,
- da u nastavnom radu koristi crtež i crtanje,
- da primjenjuje što više praktičnih aktivnosti,
- da nastavno gradivo objašnjava više puta i provjerava da li je učenik razumio,
- da stoji dok govori (ne šeta), govori jasno i umjerenom brzinom,
- da ne opterećuje učenika bilješkama jer učenik ne može istovremeno pratiti govor i pisati,
- da izabere zainteresovanog učenika koji će pomagati drugu s oštećenim sluhom prilikom vođenja bilješk,
- da pri pisanju teksta na tabli ne objašnjava dok je leđima okrenut razredu,
- da pri prelasku sa teme na temu ostvari vizuelnu i verbalnu vezu prelaza,
- da prilikom čitanja naglas vodi računa da su mu usta otkrivena,
- da provjeri da li je učenik razumio pitanje, ponovi ga ili preformuliše,
- da provjeru znanja zasniva na češćem usmenom ispitivanju kroz manje cjeline,
- da pored usmene koristi i pismenu provjeru znanja,
- da domaće zadatke zadaje iz sadržaja koji su obrađivani na času,
- da saraduje sa roditeljima, pedagogom, psihologom i surdologom.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Tehnička prilagođavanja:

- slušni aparat (na jednom ili oba uha),
- kohlearni implant,
- kompjuter,
- omogućiti učeniku da sjedi u prvoj klupi ili na centralnom mjestu (1-1,5 m od govornika) kako bi mogao da vidi pokrete usana predavača,
- eliminisati zvukove u pozadini jer se pojačavaju putem slušnog aparata i ometaju osobu sa slušnim smetnjama (zatvoriti prozore, utišati klima uređaje i druge aparate koji mogu biti ometajući faktor),
- izvor svjetlosti treba da bude usmjeren na lice ispitivača ili pomagača kako bi učenik mogao da vidi lice, šake, usne,
- ukoliko je učeniku potrebno pružiti podršku od strane ličnog pomagača, osigurati zasebni prostor da se ne ometaju ostali učenici,

- omogućiti izuzeće od dijela ispita koji uključuje slušanje (u stranom jeziku),
- omogućiti izuzeće od polaganja usmenog dijela ispita iz stranog jezika.

Ukoliko učenik želi polagati usmeni dio ispita, potrebno je:

- da ispitivač prilagodi brzinu govora, govor mora biti izražajan, jasan, zasnovan na poznatim riječima kao nosiocima razumijevanja,
- praviti pauze tokom govora,
- jasno formulirati pitanja,
- nepoznate riječi potrebno je posebno objasniti, naročito apstraktne pojmove.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Treba:

- po potrebi ispitni materijal jezički preoblikovati, ali da sadržaj ostane isti,
- sva uputstva koja se daju usmeno, dati i u pisanoj formi ili putem znakovnog jezika, radi lakšeg razumijevanja,
- omogućiti ponavljanje uputstva, pitanja kao i pojašnjavaње, ukoliko ih učenik nije razumio,
- koristiti što više vizuelnih sredstava (grafički prikaz/slike, predmeti, modeli) jer olakšavaju razumijevanje,
- naglasiti ključne riječi,
- snimiti na gestovnom govoru šta se traži od učenika zadatkom.

Lični pomagač

Na zahtjev učenika obezbijediti ličnog pomagača sa znanjem znakovnog jezika.

Zadaci ličnog pomagača su:

- provjeriti da li je učenik razumio pitanje, pojedine riječi, fraze i rečenične konstrukcije,
- pojasniti nepoznate riječi sinonimom; ako i dalje ne razumije, koristi se opis i kontekst koji ne smiju sadržavati odgovore, a objašnjenje se daje kratkim rečenicama i poznatim riječima,
- promijeniti formulaciju ako učenik ne razumije,
- pričekati i omogućiti učeniku da mirno i koncentrisano odgovara jer mu treba više vremena da formuliše odgovor.

Vrijeme trajanja ispita

Vrijeme trajanja testa se može produžiti do 100 % više od predviđenog.

Ocjenjivanje testa

Prilikom ocjenjivanja, osim predmetnog nastavnika, treba da bude uključen i defektolog – specijalista (surdolog).

Pri ocjenjivanju eseja ne uzimati u obzir gramatičke greške, kao što je nepravilna upotreba roda, padeža, tolerisati sinonime za pojedine riječi; ocjenjivati sadržaj napisanog, uzimajući u obzir pravopisne greške.

9. UČENICI S GOVORNO-JEZIČKIM SMETNJAMA

OPIS POPULACIJE

Govor i jezik nisu identični, već su dva dijela jedne cjeline – stoga ih klasifikujemo kao posebne pojave. Jezik je organizovani sistem znakova koji koristimo u komunikaciji. Govor podrazumijeva produkciju tog sistema koji se realizuje putem gestova, govora, čitanja i pisanja. Postoje smetnje govora i smetnje jezika.

JEZIČKE SMETNJE podrazumijevaju teškoće u realizaciji i razumijevanju jezika. Prisutne su teškoće u govoru, čitanju kao i u pisanom jeziku (čitanju i pisanju).

Doslovno, disleksija znači teškoća (dys) s riječima ili jezikom (lexis). »Disleksija je različitost koja otežava usvajanje i korišćenje vještina čitanja, spelinga i pisanja. Neurološkog je porijekla«. Definicija European Dyslexia Association – EDA (Europsko udruženje za disleksiju), 2007. Zbog lakšeg razumijevanja potreba učenika i određivanja potrebnih prilagođavanja, u ovom tekstu teškoće čitanja i teškoće pisanja su odvojene, ali često ih je potrebno udruženo posmatrati.

Jake strane učenika s disleksijom se mogu ogledati u sljedećem:

- imaju potencijal za stvaranje kompenzacijske strategije u čitanju i tada imaju dobro razumijevanje pročitano,
- mogu imati kompenzacijske sposobnosti u učenju i izvanredno pamćenje,
- dobra sposobnost predviđanja i globalnog uočavanja,
- skloni su kreativnim vizuelnim rješenjima,
- naglašen je kapacitet opšteg razumijevanja,
- posjeduju sposobnost istovremene obrade informacija,
- znatno su bolji u usmenim nego u pismenim odgovorima.

Teškoće u čitanju su smetnja učenju čitanja i pored očuvanih intelektualnih sposobnosti, dobrog vida i sluha, adekvatne motivacije i ostalih povoljnih edukativnih, psiholoških i socijalnih uslova. Teškoće u čitanju predstavljaju značajno neslaganje između stvarnog i očekivanog nivoa čitanja u odnosu na hronološki uzrast.

Teškoće u čitanju odlikuju:

- pogrešno, djelimično razumijevanje ili potpuno nerazumijevanje teksta (uputstava, informativnog teksta, tekstualnog matematičkog zadatka),
- teškoće u zapamćivanju pojedinih slova,
- teškoće u povezivanju štampanog i pisanog slova ,
- teškoće u razlikovanju slova sličnih po obliku (m/n, d/b, p/q, s/š...),
- teškoće u povezivanju slova u kontinuirani niz u toku čitanja,
- rotacije slova ili slogova, tako da mijenjaju strukturu i značenje riječi,
- preskakanje kratkih riječi,
- pogrešno čitanje završnih dijelova riječi,
- preskakanje redova i otežano vraćanje na početak reda,

- zastoji pred početak riječi ili prekidi usred riječi kod glasnog čitanja,
- ponavljanje prvog slova, sloga, riječi ili djelova teksta više puta,
- izmijenjen akcentat riječi i melodija rečenice,
- smanjena brzina čitanja.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Tehnička prilagođavanja:

- po potrebi posebna prostorija – ako sluša tekst, ako ima pomagača za čitanje,
- postavljanje table pod uglom radi olakšanog čitanja teksta,
- laptop/CD plejer za slušanje CD-a sa snimljenim tekstom i zadacima,
- po potrebi označivač teksta.

Prilagođavanje ispitnog materijala:

- mat papir umjesto bijelog (blijedožuta boja),
- deblji papir da se ne bi preslikavale grafike na poleđini papira,
- ne koristiti pozadinsku grafiku,
- veličina slova minimalno 14 pt,
- slova treba da budu bez kratkih crta na krajevima –preporučeni su „Arial“ ili „Comic Sans“,
- ne treba koristiti različite fontove,
- ostaviti široke margine,
- uvećati sve grafičke prikaze uključujući i list za odgovore,
- redove poravnati na lijevoj strani, izbjegavati obostrano poravnavanje jer omogućava lakše snalaženje i praćenje reda,
- staviti prored 1,5,
- mogu se koristiti podebljana slova, a treba izbjegavati kosa slova (italic) i podvučene naslove i riječi,
- tekst podijeliti u kraće pasuse između kojih je prazan red,
- tekst neka bude u kratkim rečenicama (suština je semantički jasna rečenica),
- izbjegavati tekstove sa složenim i zavisnosloženim rečenicama,
- bolje je da su uputstva napisana u pasusima (numeričko nabranje) nego kao kontinuirani tekst,
- po potrebi test-materijale snimiti na CD,
- izbjegavati zadatke višestrukog izbora gdje se odgovori odnose na sličan sadržaj,
- izbjegavati fonološki slične riječi, a različite po značenju, npr. previdjeti - predvidjeti,
- pojasniti riječi, izraze i stilske figure koje, pretpostavljamo, učenik ne zna.

Lični pomagač

Zadatak ličnog pomagača je čitanje (čitanje teksta, pitanja...).

Vrijeme trajanja ispita

Vrijeme trajanja ispita se može produžiti do 100%.

Ocjenjivanje testa

U ocjenjivanju testa, pored predmetnog nastavnika, neophodno je da učestvuje defektolog – logoped. Pri ocjenjivanju uz pomoć logopeda razlikovati greške koje su simptom smetnje od grešaka uzrokovanih neusvojenim pravopisnim i gramatičkim pravilima.

Teškoće u pisanju su teškoće u sticanju sposobnosti pisanja pored očuvane inteligencije, vida, sluha i odgovarajuće edukacije. Označavaju nedograđen i nečitak rukopis.

Teškoće u pisanju odlikuju:

- nečitljiv rukopis pri čemu je sačuvan sadržaj, u nekim slučajevima i pravopis,
- nerazlikovanje slova sličnih po obliku,
- pisanje slova/crtanje likova i predmeta kao u ogledalu,
- izokretanje slova i brojeva na suprotnu stranu ili gore-dolje,
- izostavljanje, dodavanje ili rotacija slova i slogova u riječi,
- zamjena glasova po zvučnosti /p-b, t-d, k-g/, mjestu tvorbe /s-z-c, r-l-lj/,
- pretjerano naglašena ili jedva vidljiva lineacija slova,
- nepoštovanje prostornih elemenata u pisanju (razmaka između riječi i slova, napuštanje horizontalnog pravca pisanja),
- pisanje slova jedno preko drugog, mnoštvo zamrljanih djelova teksta,
- brzo zamaranje.

U velikom broju slučajeva teškoće u čitanju (disleksija) i teškoće u pisanju (disgrafija) udružene su, ali mogu biti prisutne nezavisno.

PREPORUKE ZA RAD S DJECOM S TEŠKOĆAMA U ČITANJU I PISANJU

- planirati dovoljno vremena za usvajanje pojedinih tema,
- koristiti vizuelne, slušne, taktilne stimulacije kod obrade novih sadržaja,
- davati prednost usmenim oblicima u poučavanju i provjeravanju znanja,
- provjeravati sistematski da li je dijete razumjelo sadržaje, pojmove i definicije,
- davati dodatno vrijeme ako je potrebno,
- koristiti konkretne primjere, slike, eksperimente povezane sa životnom sredinom,
- podijeliti zadatak na više faza,
- zadati manji broj zadataka odjednom,
- neograničavati vremenski pismeno rješavanje zadatka,
- izbjegavati angažovanje učenika u aktivnostima kao što su čitanje naglas ili pisanje na tabli pred cijelim odjeljenjem (osim ako učenik ne izrazi želju),
- ohrabrivati učenika na spontano izražavanje i podsticati samostalnost u radu.

Prilagođavanje ispitne tehnologije

- **Tehnička prilagođavanja:**
- po potrebi posebna prostorija – ako sluša tekst, ako ima pomagača za pisanje,
- kod teškoća u pisanju i izrazito nečitkog rukopisa omogućiti korišćenje kompjutera s onemogućenim spellchekom,
- diktafon.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Učeniku treba obezbijediti dodatne listove papira. Treba mu dozvoliti pisanje štampanim slovima; velika štampana slova treba označiti na odgovarajući način.

Lični pomagač

Po potrebi, lični pomagač je prisutan na ispitu radi zapisivanja odgovora učenika.

Vrijeme trajanja ispita

Trajanje ispita se može produžiti do 100%.

Ocjenjivanje testa

U ocjenjivanju neophodno je da učestvuje defektolog – logoped. Treba tolerisati nečitko napisane odgovore i uz pomoć logopeda razlikovati greške koje su simptom smetnje od grešaka uzrokovanih neusvojenim pravopisnim i gramatičkim pravilima.

Smetnje u usvajanju matematičkih znanja

Diskalkulija je usporeno i otežano usvajanje matematičkih znanja, što znači da su sposobnosti računanja znatno ispod očekivanih u odnosu na opšte intelektualne sposobnosti i školovanje. Pojavljuje se u svim ili samo određenim matematičkim područjima.

Smetnje u usvajanju matematičkih znanja odlukuju se sljedećim:

- neispravna upotreba brojeva pri čitanju, pisanju i računanju (zamjena jednog broja nekim drugim),
- ponavljanje istog broja ili radnje više puta (nije u stanju preći na naredni korak ni u pisanju ni u računanju),
- ogledalsko pismo u pisanju brojeva,
- usporenost pri rješavanju zadataka,
- stavljanje brojeva u međusobno neodgovarajući prostorni položaj,
- vizuelne greške – pogrešno prepoznavanje računskih simbola (+, -, :, x),
- proceduralne greške – preskakanje obaveznih koraka u rješavanju zadatka,
- slabo pamćenje niza brojeva,
- teškoće s automatizacijom osnovnih računskih operacija.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Po potrebi, ispit iz matematike zamijeniti drugim ispitom.

Tehnička prilagođavanja:

- posebna prostorija kad ima ličnog pomagača,
- dozvoliti upotrebu kalkulatora.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Treba:

- obezbijediti matematičke formule,
- obezbijediti dodatni papir za rješavanje zadataka s izraženijim linijama i kvadratima,
- snimiti tekst na CD,

- smanjiti broj zadataka na radnim listićima/na stranici,
- koristiti vizuelnu podršku u radnim listićima,
- podijeliti radni list na dva ili tri područja i tražiti od učenika da rješava dio po dio,
- podvući operaciju koju treba provesti.

Lični pomagač

Lični pomagač pomaže pri čitanju tekstualnih zadataka, provjerava da li je učenik ispravno razumio i dekodirao znakove i brojke, matematičke simbole (+, -...).

Vrijeme trajanja ispita

Trajne ispita se može produžiti do 100%.

Ocjenjivanje

U ocjenjivanju neophodno je da učestvuje defektolog – logoped.

GOVORNE SMETNJE su smetnje u realizaciji govora pri čemu je jezički sistem očuvan, pa je i razumijevanje i pisanog i usmenog govora u potpunosti očuvano.

Teškoće u izgovoru su odstupanja u izgovoru glasova koja nisu uzrokovana neurološkim i senzornim oštećenjima govornih organa. U govoru se ne izgovaraju određeni glasovi ili se zamjenjuju neadekvatnim glasom ili se nepravilno izgovaraju, pri čemu se podrazumijeva da nema oštećenja u razumijevanju jezika, gramatici i sintaksi jezičke produkcije.

Smetnje govora podrazumijevaju i **smetnje u tečnosti govora: mucanje, ubrzan ili usporen govor.**

Mucanje je govorna smetnja koja se ispoljava u isprekidanosti i ponavljanju pojedinih glasova, slogova, riječi, čak i fraza, nepravilnosti govornog procesa (produžavanje pojedinih glasova). Mucanje se intenzivira pred nepoznatim ljudima ili situacijama (strah, tikovi, znojenje, crvenilo, ubrzan rad srca), smanjuje se koncentracija, pa se ima utisak da učenik ne razumije ili ne zna, a sve usljed otežane verbalne komunikacije.

PREPORUKE ZA RAD S DJECOM S TEŠKOĆAMA U GOVORU I JEZIKU

Zbog problema sa slušnim opažajem, kao i jezičkom i kognitivnom obradom podataka, treba obratiti pažnju na:

- želju učenika za komunikacijom,
- sposobnost razlikovanja bitnih i nebitnih činjenica i ideja,
- pravilnu upotrebu imenica, zamjenica, glagola, pridjeva i priloga,
- korišćenje izraza za veličinu, količinu, prostor, vrijeme, način,
- davanje kratkih, preciznih i dovoljno jasnih instrukcija učeniku,
- direktno obraćanje učeniku,
- raščlanjivanje zadataka na male korake,
- strpljivost u komunikaciji (dati učeniku dovoljno vremena za odgovor),
- stalno provjeravati da li ste se međusobno dobro čuli i razumjeli.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Uzeti u obzir znatno povećan strah u govornoj situaciji.

Osoba koja se obraća učeniku treba da ima lagan, jasan i razgovijetan glas, uz pravilan ritam i intonaciju.

Ako je situacija u kojoj se nalazi ispitanik isuviše stresogena, isključiti usmeni način odgovaranja i raditi samo pisanim putem.

Lični pomagač

Lični pomagač se dodjeljuje isključivo na zahtjev ispitanika, u smislu pružanja psihološke podrške.

Vrijeme trajanja ispita

Vrijeme trajanja se može produžiti 100% ako se kod ispitanika primijete psihofizičke poteškoće – uznemirenost, tikovi, preznojavaње, nelagodnost, jer je potrebno obezbijediti vrijeme za smirivanje i nastavak testiranja.

Brzopletost u govoru karakterišu suviše brz, ponekad nerazumljiv izgovor, poremećaj ritma i intonacije izgovora, nepravilna artikulacija (odsustvo nekih glasova, nepravilan izgovor pojedinih glasova, zamjena glasova ili slogova), skraćivanje riječi i rečenica. Brzopletost u govoru može pratiti i konfuzno mišljenje i slaba pažnja. Ovi nedostaci se prenose i na čitanje i na pisanje.

Tehnička prilagođavanja:

→ po potrebi posebna prostorija.

Lični pomagač

Lični pomagač je neophodan radi korigovanja brzine, davanje uputstava za rad, vraćanja na kontinuitet, usmjeravanja na aktivnost.

Vrijeme trajanja

Vrijeme trajanja ispita treba produžiti do 50%, zbog neophodne intervencije ličnog pomagača.

Usporen govor karakteriše slaba dinamičnost uopšte, pretjerano usporen ritam i tempo izgovora, nepravilna artikulacija (izostavljanje, zamjenjivanje glasova), monoton, skoro nečujan glas, nemanje muzičkog sluha za pjevanje, recitovanje, nespretnost za pisanje, nezainteresovanost za druženje.

Tehnička prilagođavanja:

→ po potrebi posebna prostorija.

Lični pomagač

Lični pomagač je neophodan radi stalnog podsticanja aktivnosti i davanja sugestija.

Vrijeme trajanja

Zbog neophodne intervencije ličnog pomagača, vrijeme trajanja ispita treba produžiti do 100%.

Ocjenjivanje učenika s govornim smetnjama

Kod ocjenjivanja usmenog dijela ispita obratiti pažnju na sadržaj iskaza, a ne na način govora i uz pomoć logopeda razlikovati greške koje su simptom smetnje od grešaka uzrokovanih neusvojenim jezičkim pravilima.

Napomena: pošto se radi o teškoćama u govornoj produkciji, najbolje prilagođavanje je pismeni ispit.

10. UČENICI S POREMEĆAJIMA AUTISTIČNOG SPEKTRA

OPIS POPULACIJE

Autizam se prema kriterijumima Svjetske zdravstvene organizacije definiše kao opštarazvojna smetnja (Ženeva, 1993. godine) koja nastaje u najranijim godinama života i podrazumijeva „trijadu“ oštećenja (Ving and Gould 1979. godina):

- teškoće u komunikaciji,
- teškoće u socijalnoj interakciji,
- oskudne ponavljajuće sheme ponašanja, interesovanja i aktivnosti.

Učenici sporemećajima autističnog spektra imaju smetnje u društvenom kontaktu (govoru i komunikaciji), razmišljanju i ponašanju, i senzornoj percepciji.

Dijete s autizmom ne odgovara na svoje ime, otežano shvata da se s njim komunicira, manifestuje neobične obrasce igranja, privrženost određenim predmetima. Uz to ima smetnje u socijalnoj interakciji: odsustvo pogleda, izraz lica, neadvekatatan odnos s vršnjacima i dr.

Razvoj govora je usporen ili s teškoćama, kreće se od odsustva govora do veoma razvijene jezičke vještine, ali s poteškoćama u razumijevanju "potrebe za komunikacijom". Naime, dijete ne razumije činjenicu da govor služi za prenošenje poruka drugim osobama, izraženih gestom, mimikom, izrazom lica...

Smetnje u razmišljanju i ponašanju ogledaju se kroz nefleksibilnost misaonog procesa, teškoće u kreativnosti, zakašnjelost ili odsustvo imaginacije, teškoće u razlikovanju imaginarnog od stvarnog itd.

Ponašanje može biti ritualno, oslonjeno na rutinu, pokreti stereotipni, motorni manirizmi ruku ili prstiju koji se ponavljaju.

Pored toga, javlja se (*hipersenzivnost*) preosjetljivost jednog ili više čula na zvuk, miris, dodir, boju, oblik, svjetlost, teksturu, pokret.

Teškoće u komunikaciji

Uprkos postojanju razlike u sposobnosti govora osoba iz spektra autizma, kod svih su prisutne govorne teškoće i teškoće u komunikaciji uopšte. Neki se pojedinci ne izražavaju riječima, dok drugi mogu imati bogat rječnik s problemima na području pragmatike (socijalne upotrebe govora).

Postojeće teškoće govora mogu obuhvatiti:

1. Teškoće u neverbalnoj komunikaciji i socijalnoj interakciji

- često ne razumiju poruku koju nose izrazi lica drugih osoba,
- neuobičajena upotreba gestova ili odsustvo njihove upotrebe,
- poteškoće pri uspostavljanju kontakta očima usljed nerazumijevanja potrebe za tim dijelom neverbalne komunikacije,
- neuobičajen položaj tijela u toku komuniciranja sa sagovornikom,
- pomanjkanje zajedničke pažnje u grupi,
- izbjegavanje kontakata s ljudima,
- odnos prema ljudima kao objektima,
- odsustvo ponašanja usklađenog sa socijalnim normama,
- teškoće u razumijevanju vlastitih, a posebno tuđih vjerovanja, težnji, namjera, opažanja, mišljenja i želja.

2. Teškoće u verbalnoj komunikaciji

- **Usmeni govor je** često izmijenjene intonacije ili monoton (zvuči mehanički); neposredno ili odloženo doslovno ponavljanje riječi ili fraza koje su često vankontekstualne i nemaju značaj u trenutnoj komunikaciji (eholaličan govor); opseg rječnika varira u zavisnosti od stepena razvijenosti verbalne komunikacije ili specifičnog interesovanja djeteta; riječi nekada za njih imaju drugačije i šire značenje od uobičajenog, tako da jedna riječ ima značenje cijele rečenice; rečenice su agramatične, mogućnost naracije prisutna je kod djece s visokofunkcionalnim autizmom.
- **Teškoće u razumijevanje govora odnose se na:** teškoće u razumijevanju neverbalnih znakova, što im otežava razumijevanje namjera i emocija sagovornika; teškoće u razumijevanju pitanja, pa često ne odgovaraju na njih; teškoće u razumijevanju apstraktnih riječi i gramatičkih kategorija riječi (zamjenice, pomoćni glagoli...) koje se ne mogu vizuelizovati; ova teškoća je prisutna i u čitanju; složene rečenične konstrukcije sagovornika su im teške za razumijevanje; ne razumiju metafore, zagonetke ili humor.
- **Teškoće koje se tiču pragmatike govora:** teškoće u započinjanju i zadržavanju na temi razgovora kao i teškoće u mijenjanju tema razgovora; teškoće u primjeni nepisanih socijalnih pravila komunikacije (pozdravljanje i upoznavanje); prekidanje sagovornika i nepoznavanje pravila naizmjeničnosti u razgovoru sa sagovornikom; nefleksibilnost u odnosu na stil razgovora, stereotipan način govora; odsustvo mimike koja bi pomogla sagovorniku da bolje razumije poruku.

Karakteristike ponašanja

Učenici sporemećajima autističnog spektra često imaju karakteristična ponašanja koja uključuju:

- zaokupljenost nekom specifičnom radnjom ili predmetom,
- stereotipne aktivnosti: od jednostavnijih, poput nekog pokreta (pucketanja prstima, vrtenja predmeta, opipavanja predmeta, dodirivanja kose, skakutanja, pravljenje čudnih zvukova ...), preko fascinacija nekim redoslijedom ili poretkom, do fascinacija nekim temama (red vožnje, banke, automobilska industrija...),
- jednolikost – otpor prema promjeni ustaljenog redoslijeda u za njih specifičnim situacijama ili radnjama (npr. raspored pisaćeg pribora ili istovjetan put od kuće do škole...),
- autoagresiju – koristi pokrete koji mogu dovesti do povređivanja, ali su oni često povezani s njihovim trenutnim emotivnim stanjem koje ne umiju verbalno da objasne,
- rijetko ispoljavanje agresije prema drugima, mada pokazuju ljutnju u situacijama frustracije,
- frustraciju i uznemirenost koja se javlja kao reakcija na određene senzorne nadražaje: dodir, miris (zabranjen je miris lavande i anisa), sastav odjeće ili hranu; hiposenzitivni ili hipersenzitivni na zvukove; svjetlost (pokrivaju oči da bi tako izbjegli određena svjetla) ili traže sjajne, raznobojne predmete,
- teškoće u orijentaciji u prostoru; mogu težiti konstantnom kretanju i poskakivanju,
- anksioznost: strah od nekih izvora senzornih nadražaja; izražena potreba za predvidljivošću; teškoće u vezi s bilo kojom vrstom promjene; burne reakcije na neuspjeh ili nezavršen zadatak.

Karakteristike učenja

Osobe sporemećajima autističnog spektra imaju specifičan pogled na svijet oko njih, njima dominantni sadržaji često nijesu relevantni za druge. Na isti način pristupaju i sadržaju nastavnih predmeta. Neophodno je prilagođavanje sadržaja nastavnih predmeta kao i načina njihove prezentacije u zavisnosti od profila sposobnosti djeteta. Provjera savladanog gradiva objektivnija je ukoliko je osmišljena u skladu s načinom na koji ga je dijete učilo (vizuelno, auditivno...). Specifičnost jezičkih sposobnosti značajno ometa objektivnost u provjeri znanja ovih učenika.

Karakteristike pažnje

Učenici sporemećajima autističnog spektra često imaju teškoća pri usmjeravanju pažnje na relevantne stvari ili informacije u njihovoj okolini. Imaju teškoće u usmjeravanju pažnje na istu osobu ili radnju kao ostatak grupe (zajednička pažnja). Druga osobina učenika s autizmom je pomanjkanje sposobnosti obraćanja pažnje na dvije stvari ili osobe, što se označava kao *združivanje pažnje*. Teškoće se uočavaju prilikom prebacivanja i oslobađanja pažnje s jednog nadražaja na drugi, što može doprinijeti karakterističnoj rigidnosti i otporu prema promjenama.

Karakteristike učenja

Osobe s poremećajima autističnog spektra imaju specifičan pogled na svijet oko sebe, njima dominantni sadržaji često nijesu relevantni za druge. Na isti način pristupaju i sadržaju nastavnih predmeta. Neophodno je prilagođavanje sadržaja nastavnih predmeta kao i načina njihove prezentacije u zavisnosti od profila sposobnosti djeteta. Provjera savladanog gradiva objektivnija je ukoliko je osmišljena u skladu sa načinom na koji ga je dijete učilo (vizuelno, auditivno...). Specifičnost jezičkih sposobnosti značajno ometa objektivnost u provjeri znanja ovih učenika.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Opšti uslovi

Učenik treba da bude pripremljen i upoznat s tim šta je eksterna provjera znanja, što se od njega očekuje i kakav je značaj polaganja eksternog ispita. U razgovore treba uključiti roditelje učenika i stručnu službu. Način komunikacije treba prilagoditi tako da bude blizak učeniku. Treba mu dati jasne i nedvosmislene informacije (usmeno i pismeno) o strukturi testiranja, obezbijediti upozorenja i pripremiti na eventualne promjene koje se mogu desiti. Potrebno je već tada predstaviti formu testa tako da se kroz uputstva obezbjeđuju organizacija i jasnoća i ukazuje: što da radi; koliko da radi; kad je završeno; što je sljedeće. Učeniku je važno predočiti izgled testa, njegov početak i kraj, ishod i slično da bi se zadovoljila njegova potreba za predvidljivošću, umanjile teškoće u vezi s bilo kojom vrstom promjene, odnosno burne reakcije na neuspjeh ili nezavršen zadatak.

Treba učeniku objasniti da će mu sve biti prilagođeno, da postoji mogućnost prisustva ličnog pomagača na ispitu, a isto tako dati mogućnost učeniku da i on kaže na koji bi način želio da radi i što mu najviše odgovara. Savjeti koje nude prethodni učenikovi edukatori i terapeuti treba da se uzmu u obzir kod određivanja potrebnih prilagođavanja. Stručna služba treba prije ispita da obavi razgovor s dežurnim nastavnikom i upozna ga sa svim mogućim načinima ponašanja učenika.

Ako je potrebno, obezbijediti izdvojeni prostor za rad uz dobro osvijetljenje bez senzornih nadražaja (vizuelnih, slušnih) koji učeniku smetaju. Sva uputstva koja se daju usmeno učenicima sa smetnjama iz spektra autizma treba dati po potrebi i u pisanom/vizuelnom obliku, a u zavisnosti od karakteristika učenika, rješenja komisije za usmjeravanje i IROP-a po kojem je do tada učenik radio.

Pravo na izuzeće od dijela ispita

Učenike sa smetnjama iz spektra autizma treba osloboditi pisanja eseja.

Tehničko prilagođavanje

U slučaju potrebe, učenik može donijeti sličice s vizuelnim uputstvima (npr. za lični raspored i planere).

Za učenike koji su vještiji u korišćenju tastature, po potrebi, može se obezbijediti upotreba računara za pismene zadatke.

Kod ispita iz stranih jezika, po potrebi, slušanje treba ponoviti više puta (vodeći računa da govor ne bude brz, da glas koji se čuje bude prijatan i da nema senzorni nepoželjan nadražaj).

Ako učenik koristi pomagala kojima isključuje mogućnost zvučnih nadražaja, tada ih na lični zahtjev može koristiti i tokom polaganja ispita.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Treba:

- jasno grafički odvojiti zahtjeve (zadatke, pitanja); po potrebi vizuelno prikazati zahtjeve,
- mjesto za odgovor jasno označiti (uokviriti) uz vizuelni simbol za pisanje koji pomaže prepoznavanju mjesta za pisanje,
- raščlaniti zadatke na manje korake ili prikazati na neki drugi način ako je to moguće (uz pomoć drugog medija: slikovno, audio i slično),
- složena uputstva pri rješavanju zadataka treba podijeliti na više jednostavnih uputstava, bez suvišnih detalja u njima; jezički uputstva treba da budu što jednostavnije navedena, potpuno konkretna i jasna; po potrebi uputstva učeniku može pročitati lični pomagač koji je prisutan,
- ako su u ispitnom materijalu date metafore i riječi dvostrukog značenja, ličnom pomagaču se ostavlja mogućnost da ih objasni.

Lični pomagač

Lični pomagač treba da bude unaprijed pripremljena osoba koja je prošla obuku za rad s ovim učenicima. Poželjno je da se s uspostavljanjem kontakta s učenikom počne najmanje 45 dana prije polaganja ispita. U zavisnosti od potreba učenika procjenjuje se kakva će biti dinamika održavanja kontakata do ispita. Lični pomagač treba da:

- dobije pravu i kompletnu informaciju o učeniku,
- bude obaviješten na što mora obratiti posebno pažnju,
- bude strpljiv, ohrabrujući i podržavajući,
- se prilagodi načinu rada učenika,
- daje jasna i kratka uputstva, napravi pauzu između uputstava i provjerava njihovo razumijevanje,
- smanji frustracije učenika tokom ispita, omogućavajući mu kratke pauze.

Vrijeme trajanja ispita

Moguće je produžiti vrijeme do 100% od vremena predviđenog za ispit.

Ocjenjivanje

U ocjenjivanju, pored predmetnog nastavnika, učestvuje i stručnjak za poremećaje iz autističnog spektra.

11. UČENICI S DEFICITOM PAŽNJE I/ILI HIPERAKTIVNIM POREMEĆAJEM (ADD/ADHD³)

OPIS POPULACIJE

ADHD se odnosi na grupu raznih simptoma koji najčešće obuhvataju teškoće pažnje praćene motoričkim nemirom i sklonošću impulsivnim reakcijama. ADHD je sve prisutnija smetnja koja najčešće ima vidljive manifestacije kroz probleme u ponašanju. Prisutan je kod djece, adolescenata i odraslih (Wasserstein i saradnici, 2001; Barkley, 2000). Tokom ispitivanja usvojenosti nastavnih sadržaja potrebno je uvažiti činjenicu da je upravo zbog prirode teškoće karakterističan nedostatak u izvođenju onoga što učenik zna, a ne u samom znanju (Gardner, 2002; Barley, 2000).

Deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj (ADD/ADHD) razvojna je smetnja s izraženim simptomima nepažnje i/ili hiperaktivnosti – impulsivnosti koji ne odgovaraju razvojnom stepenu osobe. Karakteriše ih slaba pažnja (selektivnost i fleksibilnost), kao i izostanak plana rješavanja zadataka (kognitivna strategija).

Dakle, ovo su osobe koje imaju ozbiljniji problem koncentracije, inhibicije neadekvatnih odgovora i uklapanja u pravila ponašanja.

Karakteristike osoba kod kojih dominira nepažnja često su da:

- ne posvećuju pažnju detaljima ili prave greške zbog nemara u školskom radu ili drugim aktivnostima,
- imaju teškoće u održavanju pažnje pri obavljanju zadataka,
- ne prate uputstva i ne dovršavaju zadatak,
- imaju teškoće s organizovanjem zadataka i aktivnosti,
- izbjegavaju, ne vole ili odbijaju zadatke koji zahtijevaju mentalni napor,
- gube stvari potrebne za ispunjavanje zadatka ili aktivnosti (školski pribor),
- ometaju ih spoljašnje draži,
- zaboravljaju dnevne aktivnosti,
- imaju teškoće u izboru najprimjerenijeg ponašanja u nekoj situaciji,
- imaju teškoće u planiranju budućih događaja, zbog čega teško odlažu zadovoljavanje želja, teško se odupiru trenutnom iskušenju.

Ovakvi učenici imaju teškoće u pokazivanju onoga što znaju, a ne u samom znanju, kao i teškoće s kontrolisanjem svoga ponašanja. Nijesu u mogućnosti da planiraju svoju budućnost jer često zaborave i dnevne aktivnosti. Zbog svega toga, učenici postižu lošiji školski uspjeh i iskazuju različite teškoće u učenju, iako imaju prosječne ili čak natprosječne intelektualne sposobnosti.

³ ADHD - Attention deficit-hyperactivity disorder (ADHD) / Attention deficit disorder (ADD)

Učenicima s poremećajem pažnje/hiperaktivnim poremećajem vrlo je važno prilagoditi cjelokupni nastavni proces a takođe i polaganje eksternih ispita (nije potrebno sadržajno prilagođavati nastavu ako nemaju neke od dodatnih teškoća). Da bi prevenirali razvoj loše slike o sebi i razvoj emocionalnih teškoća i poremećaja u ponašanju, potrebno isticati i koristiti kao motivaciju brojne vrline i talente koje imaju ova djeca.

PREPORUKE ZA RAD SA DJECOM S DEFICITOM PAŽNJE I/ILI HIPERAKTIVNIM POREMEĆAJEM

Ovi učenici mogu biti vrlo uspješni ukoliko se zahtjevi individualizuju u skladu s njihovim potrebama. Individualizacija se odnosi na ponašanje na času, način ispitivanja i izvršavanje obaveza od strane učenika. Dodatni uslovi na ispitu su naš osnovni cilj ovom uputstvu, ali ćemo kratko pomenuti i karakteristična ponašanja na času. Ovim učenicima se često dešava da pogrešno prepisu tekst sa table, ne zapišu šta im je zadatak, okreću se prema drugim učenicima u razredu... Kad god je moguće, učeniku treba dozvoliti unaprijed planirano kretanje ili izlazak s časa kao i naknadno donošenje zadatka bez sankcionisanja. Sve karakteristike dobre nastave posebno su važne za ovu grupu učenika.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Opšti uslovi:

- potrebno je provjeriti da li je učenik razumio sve informacije i uputstva dobijena od ispitnog koordinatora i drugih nastavnika, a čije je razumijevanje nužno za pristupanje polaganju ispita (po potrebi s učenicom treba obaviti dodatne razgovore),
- zadavati zadatke "jedan na jedan",
- zadavati kraće a češće zadatke u odnosu na ostale učenike,
- prostorni uslovi – izdvojeni prostor, dobro osvijetljenje bez dodatnih stimulusa (u slučaju zajedničkog rada s ostalima učenicima, sjesti što bliže nastavniku),
- omogućiti donošenje vode, slatkiša, lijekova, papirnih maramica,
- koliko je god moguće smanjiti količinu pisanja i omogućiti alternativne načine rješavanja zadataka, usmeno izlaganje; izrada mapa i grafikona, korištenje slikovnog materijala,
- izbjegavati pisanje odgovora na posebnom papiru,
- izbjegavati prepisivanje pitanja.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Prilagođavanje ispitnog materijala odnosi se na prilagođavanje štampe, prilagođavanje zadataka i/ili uputstava:

- jednostavan i veći font, npr. „Arial” 14pt,
- prilagoditi štampu (povećan razmak, istaknuti podebljanom štampom riječi ili pojmove koji su važni za usmjeravanje pažnje), tj. koristiti jasne, pregledne i čitljive forme za pisane provjere,
- jasno crtama označiti mjesto za odgovor,
- bitno istaknuti (npr. bold, staviti drugom bojom),
- verbalna uputstva treba, kad god je to moguće, propratiti slikama, dijagramima i modelima,
- pripremiti materijal kao audio-materijal.

Lični pomagač

Zadaci ličnog pomagača su:

- podsticanje,
- smirivanje,
- usmjeravanje na zadatak, vraćanje ako je nešto propušteno da se uradi,
- davanje jasnih i kratkih uputstava koja se izgovaraju glasno i polako,
- usmjeravanje pažnje učenika (npr. polaganjem ruke na rame učenika ili korišćenje metode koja se inače koristi za tog učenika od strane nastavnika),
- davanje pravovremenog obavještenja o promjenama ili potrebi promjene aktivnosti (npr. imate još pet minuta do kraja obavljanja tog zadatka i prelaska na drugi zadatak).

Vrijeme trajanja ispita

Učeniku je moguće produžiti vrijeme trajanja ispita do 50%.

Uz gore navedenu mogućnost produženja vremena, moguće je odobriti i kratke pauze – vrijeme koje se uopšte ne ubraja u vrijeme trajanja ispita.

Ocjenjivanje

- ocjenjivati sadržaj, ne rukopis,
- omogućiti alternativne načine provjere znanja (usmeno, štampani izvještaji, audio i video prezentacije i slično).

Pored predmetnog nastavnika, u ocjenjivanju učestvuje i stručnjak za ADHD/ADD.

12. UČENICI S LAKIM SMETNJAMA U INTELEKTUALNOM RAZVOJU

Opis populacije

Djeca s lakim smetnjama u intelektualnom razvoju

Član 5⁴

Djeca sa mentalnim smetnjama su djeca koja imaju umanjene intelektualne sposobnosti: učenja, pamćenja, prisjećanja, reprodukovanja i ostalih misaonih funkcija.

S obzirom na smetnje iz stava 1 ovog člana razlikuju se:

-djeca sa lakšim mentalnim smetnjama koja imaju umanjene intelektualne sposobnosti za učenje i izvođenje vještina, snalaženje u rješavanju jednostavnih problema i mogu se osposobiti na osnovu rutinskih vještina za jednostavne poslove i samostalan socijalni život.

-djeca sa umjerenim mentalnim smetnjama koja imaju intelektualne sposobnosti da usvoje osnove čitanja, pisanja, razviju vještine osnovnog samozbrinjavanja, i mogu se osposobiti za jednostavne, praktične, rutinske i poznate poslove, pod stalnim i neposrednim nadzorom.

⁴ Na osnovu člana 24 Zakona o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama (»Službeni list RCG« broj 80/04 i »Službeni list CG« broj 45/10) Ministarstvo prosvjete i sporta, donijelo je P r a v i l n i k o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama

-djeca sa težim mentalnim smetnjama koja imaju veoma umanjene intelektualne sposobnosti za učenje, otežano realizuju svakodnevne životne potrebe i mogu se osposobiti za najjednostavnije radnje, znanja i vještine neophodne za svakodnevni život uz pomoć i/ili nadgledanje.

-djeca sa teškim mentalnim smetnjama koja imaju jako umanjene intelektualne sposobnostima za izvršavanje intelektualnih aktivnosti i teško mogu realizovati svakodnevne životne potrebe, pa im je potrebno razvijati vještine potrebne za životne interakcije uz njegu, nadzor i pomoć od strane drugog lica.

Intelektualne smetnje se definišu kao značajno ograničenje u intelektualnom funkcionisanju i adaptivnom ponašanju koje se ispoljava u konceptualnim, socijalnim i praktičnim adaptivnim vještinama, a nastaje prije 18. godine života. (AAMR, 2002)

Osobe s lakim smetnjama u intelektualnom razvoju obično su bez uočljivih fizičkih karakteristika. Prvi znaci blagog zaostajanja u razvoju često se uočavaju tek u predškolskom periodu. U tom periodu razvoj kognitivnih sposobnosti, socijalizacije, komunikacije i koordinacije mišićne mase blago je usporen. Na školskom uzrastu mogu napredovati u akademskim vještinama uz prilagođavanje sadržaja, metoda i sredstava. Mogu se socijalizovati, profesionalno usmjeravati i osposobljavati za praktične vještine. U odrasloj dobi obično (zavisno od nivoa ometenosti unutar te same kategorije) postižu socijalnu i radnu samostalnost ali može da bude potrebno vođenje i pomoć tokom neuobičajnih i stresnih situacija.

Kognitivno funkcionisanje

Osobe s lakim smetnjama u intelektualnom razvoju sporije prolaze faze kognitivnog razvoja i zadržavaju se na stadijumu konkretnih operacija u mišljenju, ne dosežu nivo formalnih operacija koji karakterišu apstrakcije u mišljenju. Učenici mogu spontano da modifikuju svoje strategije učenja u jednostavnim zadacima, za složenije zahtjeve neophodno je uvježbavanje. Razvoj strategije učenja kod djece s lakom mentalnom smetnjom i djece tipičnog razvoja je sličan, ali kognitivni potencijal zahtjeva više podrške u stvaranju i prilagođavanju strategije.

Dugoročno pamćenje je očuvano, teškoće se javljaju u procesu kratkoročnog pamćenja najčešće zbog neodgovarajućih strategija upamćivanja (loše povezivanje novog znanja sa stečenim iskustvom).

Bazična pažnja je očuvana, smetnja pažnje se ogleda u kratkotrajnosti, smanjenoj selektivnosti i teškoćama u domenu voljne pažnje.

Govorno-jezičke sposobnosti

Koriste riječi koje su u funkciji konkretnih objekata i relacija. Komunikacija je obilježena limitiranim brojem riječi, kratkim rečenicama i konkretnim pojmovima. Poimanje odnosa među pojmovima nedovoljno je razvijeno, ne razumiju gramatički odnos među riječima. Fonološki i morfosintaksički nivo relativno su očuvani dok su teškoće u sematičkom i pragmatičkom nivou govora (sadržajni aspekti).

Adaptivne sposobnosti

Definišu se kao izvođenje svakodnevnih aktivnosti neophodnih za ličnu i socijalnu samostalnost. Te aktivnosti uključuju set vještina bitnih za prilagođavanje ili učešće u zahtjevima fizičkog i sociokulturalnog okruženja. Karakteristike adaptivnih sposobnosti kod ovih osoba su, generalno govoreći, teškoće prilagođavanja zahtjevima škole, razvoja interpersonalnih odnosa, govorno-jezičkih sposobnosti i brige o vlastitim potrebama.

Akadska postignuća

Teškoće u sticanju akademskih znanja jedna su od najistaknutijih karakteristika učenika s lakom mentalnom smetnjom. Učenje posmatranjem (učenje po modelu) efikasnije je od primjene sopstvenih strategija jer se u nedostatku efikasnog sistema učenja ili vjerovanja u vlastite mogućnosti, usmjeravaju na postupke drugih. Potrebno je više vremena za usvajanje i primjenu znanja. Ponavljanje već naučenog znanja se bitno ne razlikuje od potignuća djece tipičnog razvoja. I pored teškoća u učenju, osobe s lakim smetnjama u intelektualnom razvoju se mogu obrazovati, mogu ovladati osnovnim akademskim vještinama: čitanjem, pisanjem i osnovnim računskim operacijama. Ispodprosječno intelektualno funkcionisanje ovih učenika se odnosi na teškoće u izvođenju misaonih operacija (naročito generalizacije i apstrakcije, analiziranja, povezivanja i zaključivanja, rješavanja problema), što otežava usvajanje apstraktnih sadržaja učenja. Mogu postići osnovna znanja, biti osposobljeni za manje zahtjevan rad i za samostalan socijalni život na osnovu rutinskih vještina, isplaniranih zadataka i jednostavnih poslova u poznatim uslovima, uz korišćenje adekvatnih uslova i pomagala.

Motivacija

Nivo motivacije kod mlađe djece s lakim intelektualnim smetnjama je manji nego kod djece tipičnog razvoja. Postoji značajan odnos između nivoa motivacije i težine zadatka. Održavanje motivacije se vezuje samo za jednostavne zadatke s malo izazova. Motivacija kod ove djece se povećava kada je složenost testa primjerena njihovim kognitivnim sposobnostima. Teškoće se još ogledaju u nemogućnosti uvida u posljedice vlastitog ponašanja i očekivanju neuspjeha u rješavanju zadataka. Ova djeca na osnovu prethodnog iskustva češće predviđaju greške nego uspjeh. Očekivanje neuspjeha umanjuje usmjerenost na zadatak, što dovodi do neuspjeha.

Radi postizanja odgovarajućeg socijalnog funkcionisanja, potrebno je za učenike sa smetnjama u intelektualnom razvoju primijeniti individualizovane i prilagođene uslove, individualnu pomoć i podršku u skladu s njihovim razvojnim sposobnostima i mogućnostima kako tokom školovanja tako i prilikom polaganja eksternog ispita.

PRILAGOĐAVANJE U NASTAVNOM RADU

Model i intenzitet potrebne podrške određuje se individualno prema karakteristikama svakog pojedinca. Podrška se u nastavnom procesu odnosi na osiguranje prilagođenosti sadržaja i

svih strukturalnih elemenata nastavnog procesa sposobnostima učenika putem prilagođenih programa, te na pomoć učeniku i nastavniku u nastavi.

Opšti zahtjevi:

- osnovno je s učenikom uspostaviti pozitivan, dobronamjieran odnos, pohvaliti trud koji ulaže, postaviti dogovore u radu kako bi imao jasniju strukturu rada,
- učeniku omogućiti mjesto u razredu tako da je moguće primjereno uključivanje u rad, praćenje učenikove aktivnosti i samostalog rada, te kontrola rada,
- prilagođavati problemske sadržaje, didaktičko-metodičke postupke, zahtjeve i sredstva u radu skladno sposobnostima učenika,
- dozirano podsticati učenikovu samostalnost u radu, omogućiti mu duže vrijeme za rad, vježbanje i više puta ponavljanje bitnih dijelova sadržaja uz češću provjeru njihovog razumijevanja,
- poželjno je razraditi motivacioni plan (razrađen sistem podsticajnih postupaka i aktivnosti s ciljem jačanja interesa, volje i želje učenika za sprovođenje planiranog rada),
- podsticati učenika i vršnjake na pozitivnu interakciju provođenjem zajedničkih aktivnosti.

Pismene zadatke treba skratiti u odnosu na ostale učenike, ali to učiniti nenapadno, NE ističući pred razredom njegova ograničenja.

PREPORUKE ZA NASTAVNIKE

- planiranje i programiranje temeljiti na inicijalnoj procjeni znanja i sposobnosti učenika,
- liste procjena i praćenja izraditi u saradnji s defektologom – oligofrenolog,
- individualizovanim programiranjem predvidjeti usvajanje manjeg broja činjenica i generalizacija, naročito apstrakcija;
- sadržaje učenja približiti učeniku na očigledan i jednostavan način, bez suvišnih detalja, te ih što više povezivati s potrebama svakodnevnog života učenika i mogućnostima njihove primjene,
- sadržaje teorijskog tipa prirediti isticanjem/sažimanjem bitnog uz semantičko pojednostavljivanje, zadatke za samostalan rad dati u skladu s tekstom ponuđenim za učenje,
- složene pojmove, zadatke, procese, radnje, logički razložiti i savladavati po djelovima (razlaganje u koracima), a zatim udružiti u sadržajnu cjelinu,
- učenika uvoditi samo u jednostavne praktične zadatke, postupno, uz jasna obrazlaganja, samostalan rad temeljiti na dobro izvježbanim i shvaćenim primjerima,
- za potrebe samostalnog učenja, u tekstu označiti ono što je bitno, tekst sažeti i/ili pojednostaviti u smislu upotrebe poznatih riječi i kraćih rečenica, dati smjernice za rad (plan), izrađivati kognitivne mape, koristiti očiglednu podršku.

PRILAGOĐAVANJE U ODNOSU NA METODE I POSTUPKE

- maksimalno koristiti metodu demonstracije, crtanja i praktičnog rada pri pojašnjavanju apstraktnih i složenih pojmova,

- izlaganje nastavnika uskladiti s pojmovnim fondom učenika, koncentracijom i pažnjom: primijeniti kraće i razgovijetne rečenice usmjerene na bitno, uz slikovno predstavljanje sadržaja (crtež, slika, shema), potrebno je ponavljanje i češća provjera razumijevanja,
- u svim nastavnim predmetima količinu i složenost sadržaja uskladiti s čitalačkim sposobnostima učenika, a ukoliko postoje teškoće pri čitanju, potrebno je primjereno uključivanje (čitanje na početku teksta, na početku odlomka) te korišćenje orijentira,
- pri prepisivanju dužeg teksta, učeniku omogućiti prepisivanje u djelovima ili mu istaći samo rečenice bitne za prepisivanje,
- pri diktiranju potrebno je izvoditi selektivno diktiranje,
- za samostalne pismene radove dati smjernice, a prije pisanja podsjetiti na osnovna pravopisna pravila, te greške koje učenik najčešće pravi.

PRILAGOĐAVANJE NASTAVNIH SREDSTAVA:

- nastavna sredstva (vizuelna, auditivna, tekstualna) koristiti tako da se učenikova pažnja uvijek usmjerava na ono što je bitno, po potrebi izostaviti ono što nije bitno,
- vježbanje i ponavljanje na individualnom nastavnim listićima (npr. razne vrste lota, didaktičkih igara),
- omogućiti korišćenje digitrona (ili drugih didaktičkih sredstava – računaljka, štapići) pri računanju,
- koristiti računar u cilju interesantnog učenja ili vježbanja i ponavljanja sadržaja, a posebno u slučajevima kada su prisutne perceptivno-motoričke smetnje koje otežavaju pisanje.

ZAHTJEVI U ODNOSU NA PROVJERAVANJE I OCJENJIVANJE:

U skladu s postojećim teškoćama (posebno pažnje i koncentracije) potrebno je dozirati vrijeme ispitivanja (češće kraće provjere manjih cjelina) i omogućiti učeniku onaj način provjere znanja koji mu je lakši (usmeno, pismeno). Kod ocjenjivanja posebno vrednovati elemente zalaganja na času i motivaciju za rad.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Tehnička prilagođavanja

Tehnička prilagođavanja uključuju:

- pisanje na računaru ako je učenik osposobljen za rad na računaru,
- pisanje samostalno ili uz ličnoga pomagača za učenika s teškoćama u pisanju,

Prilagodavanja ispitnog materijala

Prilagodavanje ispitnog materijala odnosi se na prilagođavanje štampe, prilagođavanje zadataka i/ili uputstava (ispitni materijal za učenike s intelektualnim smetnjama treba prilagoditi kao kod učenika s teškoćama u čitanju, pisanju i računanju).

Prilagodavanja štampe:

- veličina slova treba da bude minimalno 14 pt
- **NE** koristiti: kosa slova (italic)
- **KORISTITI**: podebljana (bold) i podcrtani tekst (underline)

Neophodno je individualno odlučivati o konkretnim načinima prilagođavanja ispitnog materijala (npr. za učenika kod kojeg je posebno izraženo kvalitativno oštećenje komunikacije treba osigurati i cijeli niz prilagođavanja kao za učenike sa specifičnim teškoćama učenja). Potrebno je:

- razdijeliti tekst u manje cjeline i organizovati ga pomoću numeričkog/znakovnog nabiranja u odvojenim redovima,
- u pitanjima zatvorenog tipa dati mogućnost odabira jednog tačnog odgovora između više ponuđenih,
- za učenike s perceptivnim teškoćama potrebno je ispitni materijal sročiti bez suvišnih pojedinosti,
- kod ocjenjivanja ne zahtijevati da se učenik izražava semantički i sintaktički složenim rečenicama,
- davati zadatak po zadatak.

Lični pomagač

Lični pomagač treba da bude osoba u koju učenik ima povjerenje.

Pomagač će učeniku tokom čitavog ili dijela ispita pomagati u:

razumijevanju uputstva, eventualnom pojašnjenju ispitnog pitanja ili pojedinih riječi te po potrebi pružiti podršku u skladu s načinom podrške kod drugih smetnji i teškoća.

Vrijeme trajanja ispita

Učeniku je moguće produžiti vrijeme trajanja ispita do 50% više od uobičajenog predviđenog vremena za rješavanje zadatka.

Ocjenjivanje

Pored predmetnog nastavnika, u ocjenjivanju učestvuje i defektolog– oligofrenolog.

14. UČENICI SA ZDRAVSTVENIM TEŠKOĆAMA

OPIS POPULACIJE

Osnovne karakteristike učenika sa zdravstvenim teškoćama koji imaju pravo na prilagođavanje na eksternom ipitu su:

- “postojanje bolesti koja je trajnijeg karaktera, promjenjive težine i potrebe dugotrajnijega liječenja
- promjenjivost zdravstvenoga stanja tokom školske godine i potrebe liječenja u bolnici ili kod kuće
- bolest jednoga sistema može se negativno odraziti i na funkcije drugih sistema.

Hronične bolesti mogu biti: bolesti srca i krvnih sudova, bolesti probavnoga trakta, bolesti mokraćnog sistema, bolesti disajnih organa i bolesti žlijezda sa unutrašnjim lučenjem (npr. srčane bolesti, leukemija, tumori, hepatitis, tuberkuloza, astma, alergije, dijabetes, AIDS i dr.).

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Prilagođavanja za polaganje ispita za učenike sa zdravstvenim problemima zavise od vrste, stepena i prirode bolesti, faze liječenja i potreba učenika. Prilagođavanje uključuje dodatne uslove, opremu i ličnog pomagača. Mjesto polaganja može biti bolnica ili kuća.

POJMOVNIK:

Anksioznost– predstavlja nejasnu strepnju, strah bez očiglednog spoljašnjeg povoda.

Autistični spektar– (autistični kontinuum) veliki je etiološki raznolik skup poremećaja u ranoj dječijoj dobi.

Bar kod –lični identifikacioni broj koji se koristi za dodatnu zaštitu i privatnost podataka svakoga učenika i pregledača testa.

Daktilologija – prstna azbuka oblik je pisane riječi pokretima prstiju jedne ruke u vazduhu.

Disleksija– u medicinskoj klasifikaciji disleksija se definiše kao poremećaj pri čitanju (DSM IV). Prema ovoj klasifikaciji bitno obilježje poremećaja u čitanju je dostignut nivo čitanja koji je znatno niži od očekivanog. Smetnje u čitanju utiču na dostizanje akademskog nivoa ili svakodnevnih aktivnosti koje zahtijevaju vještinu čitanja. U čitanju su prisutne zamjene, ispuštanje, dodavanje glasova, kao i sporost i pogreške u razumijevanju teksta.

Disgrafija je nesposobnost djeteta da savlada vještinu pisanja, koja se javlja u tipičnim i trajnim pogreškama. Teškoće nisu u vezi s nepoznavanjem pravopisa. One su prisutne bez obzira na dovoljan stepen intelektualnog i govornog razvoja.

Diskalkulija je usporeno i otežano usvajanje matematičkih znanja, što znači da su sposobnosti računanja znatno ispod očekivanih u odnosu na opšte intelektualne sposobnosti i školovanje.

Dislalije –teškoće u izgovoru su odstupanja u izgovoru glasova koja nisu uzrokovana neurološkim i senzornim oštećenjima govornih organa.

Eksterna provjera – provjera znanja i kompetencija koja se sprovodi prema strogo definisanim procedurama, koristeći standardizovane testove, mjereći koliko su učenici/učenice dostigli standarde definisane obrazovnim programima.

Zavod za školstvo– institucija koja utvrđuje i obezbjeđuje kvalitet obrazovno-vaspitanog rada u ustanovama i obavlja razvojne, savjetodavne, istraživačke i stručne poslove iz oblasti: predškolskog vaspitanja i obrazovanja, osnovnog obrazovanja i vaspitanja, srednjeg opšteg obrazovanja, stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih, obrazovanja i vaspitanja djece s posebnim potrebama i vaspitanja u domovima učenika.

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva– institucija koja izdaje udžbenike i nastavna sredstva.

Ispitni centar–Ispitni centar je institucija koja je osnovana s ciljem da kroz eksterne i eksterno-interne provjere znanja provjerava znanje, vještine i kompetencije učenika u Crnoj Gori (nacionalno testiranje, nacionalni ispiti, provjera znanja vanrednih učenika, nacionalna i međunarodna istraživanja, državno takmičenje i međunarodna takmičenja).

Ispitni katalozi– dokumenti koji sadrže sve potrebne informacije o ispitu i detaljna objašnjenja što se od učenika očekuje na maturskom ili stručnom ispitu.

Lični pomagač – ukoliko je učeniku potrebna pomoć druge osobe, kako bi odgovorio na pitanja na testu, može mu biti omogućena pomoć ličnog pomagača.

Logoped– nezavisni stručnjak čije se aktivnosti ostvaruju na području prevencije, procjene i intervencije u slučajevima poremećaja humane komunikacije, njihovog tretmana i naučnih istraživanja (definicija svjetskog udruženja logopeda i fonijatara – **IALP-a** – *The International Association of Logopedics and Phoniatrics*)

Oligofrenolog –stručnjak koji se bavi rehabilitacijom i obrazovanjem osoba sa smetnjama u intelektualnom razvoju.

Somatoped je stručnjak koji radi s osobama sa smanjenim motornim sposobnostima.

Surdoaudiolog jestručnjak koji se bavi vaspitanjem djece sa smetnjama sluha i govora.

Stereotipija je nesvrshodna i besmislena radnja koja se ponavlja.

Tifolog– stručnjak za rad s djecom sa smetnjama vida; na osnovu smetnje vida i posmatranja ponašanja djeteta daje predlog za adaptaciju faktora sredine i time omogućava da svojim preporukama nastavnicima, stručnim saradnicima i roditeljima ukaže kako da maksimalno iskoriste vizuelne potencijale kod djeteta i istovremeno demonstrira tehnike za takve instrukcije.

Centar za stručno obrazovanje – institucija koja obavlja razvojne, savjetodavne, istraživačke i stručne poslove iz oblasti stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih.

LITERATURA:

1. Biel. L, Peske N.: Senzorna integracija iz dana u dan, Ostvarenje, 2007.
2. Galić – Jušić, I.: Djeca s teškoćama u učenju, Zagreb, Ostvarenje d.o.o. 2004.
3. Dikić S.: Specifičnosti vizuelnog opažanja slabovidnih učenika – Naučna knjiga – Beograd, 1988.
4. Eškirović B.: Vizuelna efikasnost slabovide djece u nastavi SD Publik – Beograd, 2002.
5. Zakon o gimnaziji, "Službeni list RCG", br. 64/02 od 28.11. 2002, 49/07 od 10. 08. 2007.
6. Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju ("Službeni list RCG", br. 64/02 od 28.11. 2002, 49/07 od 10. 08. 2007)
7. Zakon o stručnom obrazovanju "Službeni list RCG", br. 64/02 od 28.11. 2002, 49/07 od 10.08. 2007.
8. Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim potrebama "Službeni list RCG", br. 80/2004.
9. Zakon o izmjenama i dopunama zakona o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama "Službeni list RCG", br. 45/2010.
10. Liz H.: Podrška u učenju deci sa poteškoćama iz spektra autizma, Republičko udruženje za pomoć osobama sa autizmom, Aug 6, 2007.
11. Nikolić S: Metodika vaspitno-obrazovnog rada s telesno-invalidnom decom predškolskog urasta, Defektološki fakultet, Beograd 2003.
12. Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnom potrebama, "Sl. list Crne Gore", br.57/11 od 30.11. 2011.godine.
13. Pravilnik o načinu, postupku i vremenu polaganja maturalnog ispita u gimnaziji "Službeni list CG", br. 34/2009, 19/2010 i 81/2010.
14. Sovak M.: Specijalna pedagogija, Savez društva defektologa Srbije i Crne Gore, Beograd–Titograd 1979.
15. Stošljević L., Stošljević M., Odović G.: Procena sposobnosti osoba sa motoričkim smetnjama–praktikum, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2006.
16. *Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2008.
17. Hrnjica, S. (2004): *Škola po mjeri djeteta*, Beograd, Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta "Save the Children"
18. Cvetković Ž.: Metodika vaspitno obrazovnog rada sa slepim osobama– Naučna knjiga, 1986.
19. Školski priručnik – Poučavanje učenika sa autizmom – Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb

AUTORI:

Iz projekta EU-Montenegro Inclusive Education Services:

Horvatić Sanja, EL Hajj Reema i Dr Hielscher Sibylle

Iz Ispitnog centra:

Vujošević Tatjana, Kaluđerović Sanja, Minić Zorica, Nenadović Dragana i Paljević-Šturm Divna

Iz Ministarstva prosvjete i sporta:

Milić Tamara

Iz Zavoda za školstvo:

Marić Anita

Iz Resursnog centra za djecu i mlade "Podgorica":

Bogićević Irena, Bošković Zoran, Vučinić Mirjana, Pavićević Zagorka i Radulović Jadranka

Iz Resursnog centra "1. jun":

Božović Snežana, Darmanović Željko, Zeković Murat, Joksimović Dragana, Krsmanović Ljiljana i Crnogorac Svjetlana

Iz Resursnog centra "Kotor":

Živković Danica, Latković Slavica i Mudrić-Petrović Bruna

